

BADIY TARJIMADA MILLIY-MADANIY BIRLIKLARNING IFODALANISHI: AGATA KRISTI ASARLARI MISOLIDA

Roziqova Nigora

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22880345>

Annotatsiya. Mazkur maqolada detektiv janr ustasi Agata Kristi asarlarini o'zbek tiliga tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigan milliy-madaniy birliklar va ularni ekvivalentlashtirish muammolari tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida realiyalar, frazeologik iboralar hamda madaniy xos tushunchalarni tarjima qilishda qo'llaniladigan turli strategiyalar yoritib beriladi. Maqola badiiy matnning milliy o'ziga xosligini saqlab qolishda tarjimon mahorati, adekvatlik va ekvivalentlik tamoyillarini ilmiy-nazariy jihatdan asoslashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Badiiy tarjima, milliy-madaniy birliklar, realiyalar, Agata Kristi, ekvivalentlik, lingvokulturologiya, tarjima strategiyalari.

1. KIRISH

Jahon adabiyotida detektiv janrning yorqin namoyandasi bo'lgan Agata Kristi asarlari o'zining murakkab syujet chizig'i va ingliz madaniyatiga xos bo'lgan lingvistik birliklari bilan ajralib turadi. Badiiy tarjima jarayonida muallif uslubi va madaniy kodlarni boshqa til tizimiga ko'chirish tarjimon oldiga jiddiy vazifalarni qo'yadi, chunki har bir madaniy birlik o'zida o'ziga xos tarixiy va ijtimoiy kontekstni mujassam etadi [6].

Bugungi kunda o'zbek tarjimashunosligida xorijiy adabiyotlarni ona tilimizga o'girishda "madaniy begonalashuv" (foreignization) va "madaniy moslashuv" (domestication) strategiyalaridan samarali foydalanish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi [8]. Agata Kristi asarlarida uchraydigan kundalik turmush tarzi, an'analar va ingliz jamiyatiga xos bo'lgan o'ziga xos realiyalar o'zbek o'quvchisi uchun tushunarli bo'lishi uchun tarjimon nafaqat lug'aviy, balki lingvokulturologik yondashuvni ham talab qiladi [4]. Xususan, badiiy matndagi idiomatik iboralar va madaniy xos birliklarni tarjima qilishda ularning funksional-semantik ekvivalentini topish matnning estetik ta'sirchanligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi [7].

Ushbu tadqiqotning maqsadi Agata Kristi asarlari misolida milliy-madaniy birliklarni o'zbek tiliga tarjima qilishda qo'llaniladigan strategiyalarni aniqlash va ularning adekvatlik darajasini baholashdan iborat. Mazkur maqolaning vazifalari sifatida:

- 1) Agata Kristi asarlaridagi lingvokulturologik birliklarni tipologik tasniflash;
- 2) tarjima jarayonida qo'llanilgan transformasiyalar va ularning matn mazmuniga ta'sirini tahlil qilish;
- 3) badiiy matn tarjimasida milliy o'ziga xoslikni saqlab qolishning ilmiy-amaliy mexanizmlarini ishlab chiqish belgilangan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, tarjima faqatgina tillararo almashinuv emas, balki madaniyatlararo muloqot jarayoni bo'lib, unda tarjimon turlararo va madaniyatlararo tafovutlarni bartaraf etuvchi vositachi sifatida namoyon bo'ladi [1]. Mazkur tadqiqot nafaqat nazariy xulosalarga, balki o'zbek tiliga o'girilgan detektiv asarlar matnlaridagi amaliy misollarga tayanadi.

2. BADIY MATNDA MILLIY-MADANIY BIRLIKLARNING LINGVISTIK TABIATI

2.1. Realiyalar va madaniy xos leksikaning tarjimasi

Badiiy tarjima nazariyasida milliy-madaniy birliklar, xususan, realiyalar muayyan xalqning turmush tarzi, tarixi, ijtimoiy tuzilishi va maishiy xususiyatlarini aks ettiruvchi leksik

qatlam sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Agata Kristi asarlarini tahlil qilganda, ingliz jamiyatining XX asr birinchi yarmidagi o'ziga xos qiyofasini ifodalovchi "tea time" (choy vaqti), "gentleman" (janob), "afternoon tea" kabi realiyalar tarjimon oldiga murakkab vazifalarni qo'yadi. Lingvistik nuqtai nazardan, bu birliklar shunchaki lug'aviy ma'noga ega bo'lmay, balki o'sha madaniy muhitning kodlari hisoblanadi [1].

Realialarni tarjima qilishda tarjimon ikki xil strategiya — xorijlashtirish (foreignization) yoki moslashtirish (domestication) tanloviga duch keladi. Viktoriia Masanovets (2021) o'z tadqiqotida ta'kidlaganidek, moslashtirish strategiyasi manba tilidagi leksik birliklarni maqsadli til madaniyatiga singdirishga xizmat qilsa-da, matndagi milliy koloritning yo'qolishiga olib kelishi mumkin [8]. Kristi asarlarida uchraydigan "Victorian morality" yoki "English countryside life" kabi tushunchalar o'zbek tiliga o'girilganda, ko'pincha tushuntirishli tarjima yoki ekvivalent qidirish talab etiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, badiiy matndagi madaniy xos leksikaning taxminan 15-20 foizi to'g'ridan-to'g'ri ekvivalentga ega emas, bu esa tarjimondan kontekstual moslashuvni talab qiladi [7].

Agata Kristining "middlebrow" (o'rta qatlam) adabiyotiga xos bo'lgan uslubi, ya'ni uy-ro'zg'or va ijtimoiy odob-axloq qoidalariga urg'u berishi, uning asarlaridagi realialarning asosiy qismini tashkil qiladi [4]. Masalan, uning detektiv asarlarida "afternoon tea" sahnasi shunchaki ovqatlanish jarayoni emas, balki qahramonlarning ijtimoiy mavqeini belgilovchi va syujet rivojlanishiga ta'sir etuvchi madaniy belgidir. Bunday birliklarni tarjima qilishda shunchaki "choy ichish" deb o'girish madaniy ma'noning qisman yo'qolishiga sabab bo'ladi.

Trinidad Linares (2018) ta'kidlaganidek, Kristi asarlaridagi "imperiya sayyohlari" va "o'zga madaniyat" vakillari o'rtasidagi munosabatlar aynan shu kabi madaniy belgilar orqali ochib beriladi [6]. Shu sababli, tarjimon nafaqat lug'aviy ma'noni, balki matn ortidagi madaniy kontekstni ham saqlab qolishi shart.

Bundan tashqari, madaniy xos leksika nafaqat narsalar nomini, balki ijtimoiy munosabatlar va odatlarni ham qamrab oladi. Masalan, "five o'clock" an'anasi yoki ingliz aristokratiyasiga xos bo'lgan ijtimoiy ierarxiya atamaları tarjimada o'z ifodasini topmasa, asarning badiiy ta'siri pasayadi. Kompyuter lingvistikasi metodlari yordamida o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kitobxonlar klassik adabiyot asarlarida aynan shu turdagi "madaniy belgilar"ni izlashadi va ularning sifatsiz tarjimasi asarning qabul qilinishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi [2]. Shu bois, realialarni tarjima qilish jarayoni lingvistik qiyosiy tahlilni, madaniy-tarixiy kontekstni chuqur o'rganishni hamda tarjimonning ijodiy yondashuvini talab qiladigan murakkab jarayondir. Xulosa qilib aytganda, Agata Kristi asarlaridagi milliy-madaniy birliklar tarjimasi muallif uslubini saqlab qolish va o'quvchiga ingliz jamiyatining o'ziga xosligini yetkazib berishda hal qiluvchi omil hisoblanadi.

XULOSA

Agata Kristi asarlarida milliy-madaniy birliklarning tarjimasi masalasi badiiy adabiyotni lingvistik va madaniy konseptlar nuqtai nazaridan tahlil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, yozuvchi asarlaridagi ingliz milliy mentaliteti, kundalik turmush tarzi va ijtimoiy muhitga xos realiyalar tarjima jarayonida til va madaniyatlararo o'ziga xos transformatsiyalarni talab qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tarjimon oldida turgan asosiy vazifa — nafaqat leksik birliklarni o'girish, balki asar yaratilgan davrning "o'rta tabaqa" (middlebrow) muhitini va undagi gotik elementlarni [4], [6] qabul qiluvchi tilga adekvat yetkazib berishdir.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, milliy-madaniy birliklarni ifodalashda "o'zlashtirish" (domestication) va "begonalashtirish" (foreignization) strategiyalari o'rtasidagi muvozanat badiiy matnning estetik qiymatini belgilaydi [8]. Xususan, idiomatik iboralar va o'ziga xos madaniy konseptlarni tarjima qilishda [7] tarjimonning pragmatik yondashuvi, ya'ni muallif uslubini saqlab qolgan holda, o'quvchi uchun tushunarli bo'lgan ekvivalentlarni tanlashi muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, adabiy asarlarning global qabul qilinishi va raqamli platformalardagi sharhlar [2] shuni ko'rsatadiki, bugungi kunda kitobxonlar badiiy matnning madaniy kontekstiga nisbatan yuqori talabchanlik bilan yondashmoqda.

Amaliy tavsiyalar sifatida shuni ta'kidlash joizki, badiiy tarjimada milliy-madaniy birliklarni ifodalashda tarjimonlar qat'iy qoidalarga emas, balki kontekstual moslashuvchanlikka tayanishlari kerak. Siyosiy yoki ijtimoiy tsenzura omillari [5] yoxud adabiy turizm [3] nuqtai nazaridan asar qabul qilinishini hisobga olish, tarjima sifatini oshirishning asosiy omillaridan biridir. Kelajak istiqbollari sifatida ushbu tadqiqot doirasini yanada kengaytirib, Agata Kristi asarlarining turli tillarga qilingan tarjimalarini korpus lingvistikasi metodlari yordamida qiyosiy tahlil qilish maqsadga muvofiqdir. Bu, o'z navbatida, tarjima nazariyasi va amaliyotida madaniy birliklarni ifodalashning universal modellarini ishlab chiqishga xizmat qiladi. Xulosa qilib aytganda, tarjima jarayoni shunchaki tillararo o'tish emas, balki madaniyatlarni o'zaro boyituvchi ijodiy jarayon bo'lib, unda muallifning milliy qarashlari va tarjimonning madaniy sezgirligi uyg'unlashmog'i lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Cathy McAteer (2020). "Translating Great Russian Literature". DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003049586>
2. Melanie Walsh, Maria Antoniak (2021). "The Goodreads "Classics": A Computational Study of Readers, Amazon, and Crowdsourced Amateur Criticism". *Journal of Cultural Analytics*. DOI: <https://doi.org/10.22148/001c.22221>
3. Charlie Mansfield (2015). "Researching Literary Tourism". *PEARL (University of Plymouth)*.
4. Christopher Yiannitsaros (2016). "Deadly domesticity: Agatha Christie's 'middlebrow' Gothic, 1930-1970.". *Warwick Research Archive Portal (University of Warwick)*.
5. Anna Maria Cipriani (2020). "The impact of censorship on the translation and publication of Virginia Woolf in Italy in the 1930s". *Translation Matters*. DOI: https://doi.org/10.21747/21844585/tm2_2a5
6. Trinidad Linares (2018). "Dis-Orienting Interactions: Agatha Christie, Imperial Tourists, and the Other". *OhioLink ETD Center (Ohio Library and Information Network)*.
7. Oskarina Dagusti Effendi, Latha Ravindran, Mansour Amini et al. (2024). "Exploring Strategies and Perceptions of Quality in English to Indonesian Translation of Idioms in the Short Story "Dear Life"". *International Journal of Language Education and Applied Linguistics*. DOI: <https://doi.org/10.15282/ijleal.v14i2.10599>
8. Viktoriia Masanovets (2021). "Domestication strategy in rendering lexical and phraseological units in American university discourse: Stylistic aspects". *SHS Web of Conferences*. DOI: <https://doi.org/10.1051/shsconf/202110501007>